

ЯРОСЛАВ ДМИТРОВИЧ ІСАЄВИЧ
(до 70-річчя від дня народження)

Виповнюється 70 років від дня народження видатного вітчизняного вченого, українознавця, історика культури і, насамперед, історика українського книговидання, академіка Національної академії наук України, директора Інституту українознавства ім. І. П. Крип'якевича НАН України Я. Д. Ісаєвича.

Ярослав Дмитрович Ісаєвич належить до числа тих науковців, чиї праці знає широке коло спеціалістів із різних галузей гуманітарної науки. На них завжди з нетерпінням очікують колеги, їх вивчають молоді дослідники, ними на рівні першоджерел користуються історики книги – там завжди в коректній формі подано абсолютно достовірний матеріал, який ґрунтується не на вигадках, а на архівних документах, на самих давніх книжках.

Перша його публікація з'явилася ще в 1955 р., у студентські роки Я. Д. Ісаєвича. У рік закінчення Львівського університету (1957) вийшло друком 6 його статей, що само по собі викликає подив.

Серед його публікацій перших років привертають увагу рецензії, з якими виступав молодий дослідник: Дослідження з історії робітничого класу Галичини (реценз. на кн.: Є. Яцкевич. Становище робітничого класу Галичини в період капіталізму (1848–1900). – К., 1959 // Радянське слово (Дрогобич), 1959, 30 травня); Прикрі недоречності в корисній книзі (реценз. на кн.: О. Пелехова. Товариство «Юний історик», Київ, 1957) // УІЖ, 1959, № 2); Корисний посібник для архівістів та істориків (реценз. на кн.: Я. Дашкевич. Словник польських скорочень. – К., 1959 // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР, 1960, № 2). Рецензії – це далеко не простий жанр наукової творчості, що передбачає не тільки ознайомлення з рецензованою працею, а й виявлення як найбільш позитивних моментів видання, так і його недоліків. У цьому плані необхідно відзначити високий рівень рецензії Ісаєвича на каталоги стародруків, яка була опублікована в журналі «Вітчизна» № 3 за 1960 рік: Описи стародруків (реценз. на: Першодруки (інкунабули) Наукової бібліотеки Львівського університету/ Упор. Ф. П. Максименко. – Львів, 1958; Славянские книги кирилловской печати XV–XVIII вв. Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке УССР / Сост. С. О. Петров, Я. Д. Бирюк, Т. П. Золотар. – К., 1958). При загальній позитивній оцінці названих каталогів, 24-річний автор рецензії висловив такі глибокі зауваження та пропозиції відносно другого каталогу, що вони не втратили свого значення певною мірою і до сьогодні. Зокрема, щодо обов'язкової уніфікації описів, необхідності вказівок на передмови стародруків, їх зміст. Рецензент виявив ґрунтовне знання методичних засад С. І. Маслової щодо опису кирилических стародруків, відповідних публікацій І. Я. Франка. Найголовнішим недоліком каталогу він визначив недопустиму модернізацію орфографії в назві оригіналів, а також відсутність вказівок на мову стародруків, підкреслюючи, що «слов'янської взагалі» мови не існує. Він поставив питання щодо

необхідності запровадження єдиної загальнообов'язкової системи транскрипції староукраїнських текстів, наголосив на потребі створення та публікації подібних каталогів іншими установами, що зберігають кирилическі стародруки, а також зведеного каталогу стародруків, виданих на території України, з вказівками на місце зберігання наявних примірників. При цьому молодий вчений визначив хронологічні межі українських стародруків – до появи першої друкованої книжки народною українською мовою («Енеїди» І. П. Котляревського 1798 р.) як нового етапу книгодрукування. У цій рецензії Я. Ісаєвич запропонував також відновити спеціальне періодичне видання, на сторінках якого висвітлювалися б питання книгознавства, історії книги, друкарства і бібліотек (адже після закриття в 1931 р. «Бібліологічних вістей» Україна, та й весь Радянський Союз, не мали подібного видання, і це явно стримувало наукові дослідження в книгознавчій галузі). На щастя, наразі в Україні є кілька книгознавчих періодичних видань і наукових збірників, що продовжуються.

Сьогодні, через 45 років після цієї рецензії, можемо констатувати, що основні завдання, які тоді сформулював молодий науковець, виконані, що ще раз підтверджує його правоту. Так, більшість установ, у яких зберігаються кирилическі стародруки, підготували та випустили друковані каталоги своїх колекцій. Сам Я. Д. Ісаєвич, разом з Я. П. Запаском, створили омріяний українськими істориками книги і книгознавцями «Каталог стародруків, виданих на Україні» (у трьох книгах, Львів, 1981–1984). Це, по суті, репертуар українських друків XVI–XVIII ст., у якому, крім загальних відомостей щодо видання, вказані найбільші книгозховища, де зберігаються існуючі на сьогодні примірники. Зараз просто неможливо уявити собі роботу зі стародруками без цього вагомого бібліографічного і наукового джерела. Тут подано описи стародруків, виданих на території України не тільки кирилическим шрифтом будь-якою мовою, але й латинським (зокрема, польською та латинською мовами) і гражданським шрифтами (з 1764 р.). Таким чином, обліковано всі видання, окрім книг єврейською мовою, що також видавалися на території України. Колосальна праця, яка не перестає дивувати своєю масштабністю!

Ярослав Дмитрович є автором двох десятків книг і брошур – серйозних наукових видань, які, проте, написані так цікаво, що їх цілком можуть опанувати і неспеціалісти. Серед них кілька праць присвячено велетню епохи Відродження в Україні – Івану Федорову: «Першодрукар Іван Федоров на Україні» (1964); «Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні» (1975; вид. друге, перероблене і доповнене, 1983); «Місцями Івана Федорова на Україні» (1982, співавтори М. Видашенко, О. Мацюк); «Видання Івана Федорова» (1983, співавтор Я. Запаско); «Літературна спадщина Івана Федорова» (1989). Усі ці книги мають беззаперечну наукову цінність, оскільки ґрунтуються лише на документальних фактах, на детальному дослідженні при-

мірників усіх видань І. Федорова і містять переконливий новий матеріал щодо його діяльності. Спадкоємцям першодрукаря присвячена монографія Я. Д. Ісаєвича «Преемники первопечатника» (М., 1981).

Особливо хочеться привернути увагу до монографії Я. Д. Ісаєвича «Літературна спадщина Івана Федорова», в якій вперше зібрано разом увесь літературний спадок першодрукаря – передмови й післямови до його видань. Як наголошує автор монографії, передмови та післямови стародруків мали самостійне літературне значення, стали однією з перехідних ланок від середньовічної до сучасної системи жанрів. Абсолютно справедливо вчений стверджує, що літературний доробок Івана Федорова вивчений був незрівнянно менше, ніж інші аспекти його діяльності. Тепер кожен бажаючий може ознайомитися не тільки з репродукціями сторінок із неканонічними текстами в богослужбових книгах, виданих першодрукарем, а і з перекладами їх, літературних творів середини XVI ст. сучасною українською мовою. Більше того, до перекладів з десяти видань І. Федорова в книзі представлені наукові нариси Я. Д. Ісаєвича, які подають широкий історичний і культурологічний контекст епохи, розгляд текстологічних, літературознавчих питань. Ярослав Дмитрович глибоко аналізує всю відому літературу щодо кожного з видань І. Федорова, зазначає мовні особливості та відмінності текстів різних видань першодрукаря, наприклад, тексти молитов у московському Часовнику і заблудівському Часослові; аналізує правопис московського та львівського Апостолів тощо. Нариси про десять видань І. Федорова як пам'яток літературного життя доби складають, власне, другий, основний розділ монографії. У першому ж розділі – про І. Федорова як видавця і літературного діяча – представлено огляд історії східнослов'янських літератур, йдеться про перші кириличні друкарні, про видавничу та літературну діяльність першодрукаря, а також про історію вивчення його літературної спадщини. Ще один розділ книги розкриває маргінальні записи на примірниках видань І. Федорова. Цей матеріал представлений у вигляді наукового каталогу збережених примірників друків першодрукаря. Зведення інформації про наявні примірники фєдорівських видань заслуговує, безперечно, високої схвальної оцінки, хоча мусимо зауважити, що на сьогодні в науковий обіг введено нову інформацію і про інші примірники (див., зокрема, фундаментальний каталог О. О. Гусєвої «Издания кирилловского шрифта второй половины XVI века. Сводный каталог: В 2 кн.» (М., 2003. – 648 с.; М., 2003. – 708 с.)). Проте книга Я. Д. Ісаєвича, абсолютно новаторська за змістом, не втратила і, впевнені, не втратить свого наукового значення та джерелознавчої цінності.

Ще одному визначному нашому співвітчизнику – Юрію Дрогобичу – присвятив Ярослав Дмитрович три окремі видання: Юрій Котермак з Дрогобича. «Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича з Русі, доктора мистецтв і медицини Болонського університету». Репродукція першої друкованої книжки українського автора (Львів, 1968); Юрій Дрогобич / Життя славетних. Серія біографічних творів, вип. 16 (Київ, 1972); Юрій Дрогобич. До 500-річчя виходу першої друкованої книги вітчизняного автора: бібліографічний покажчик (Львів, 1983). Це не повтори: щоразу в кожному новому дослідженні Я. Д. Ісаєвич намагається

привернути увагу читачів до особи і наукової творчості маловідомого вітчизняного вченого XV ст., чії роботи були на одному рівні з аналогічними працями західноєвропейських науковців того часу.

Широкий розголос серед наукової громадськості мали також монографії Я. Д. Ісаєвича «Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст.» (1966), «Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI–XVIII ст.» (1972), «Україна давня і нова. Народ, релігія, культура» (Львів, 1996), про що свідчать рецензії на них, які були опубліковані не тільки в українських виданнях, але й у зарубіжних.

У галузі історичного краєзнавства, що є безперечно актуальним, відомі брошури Я. Д. Ісаєвича «Володимир-Волинський» (1983; перероблене і доповнене 1988), «Галицько-Волинська держава» (1999).

З великою зацікавленістю історики української книги і культури загалом очікували на вихід друком монографії Я. Д. Ісаєвича «Українське книговидання: Витоки. Розвиток. Проблеми» (Львів, 2002, 520 с.). Незважаючи на те, що серед книгознавчих студій історико-книжні традиційно переважають, ми до останнього часу не мали в Україні комплексного узагальнювального дослідження в цій царині. Пропозиції щодо написання такої праці, яка увібрала б кращі досягнення попередників, і на сучасному рівні, з урахуванням віднайдених у другій половині XX ст. документів і фактів, подавала б розгляд історії вітчизняної книги, лунали постійно на різного роду книгознавчих конференціях, форумах, при спілкуванні спеціалістів. І можемо тільки радіти, що здійснити цей задум вдалося саме Ярославу Дмитровичу, чії глибокі знання в цій галузі, загальна висока ерудиція історика, вміння виважено трактувати спірні факти (без перекопання і зайвого ентузіазму з претензією на сенсаційне патріотичне першовідкриття, що інколи властиве деяким нашим історикам книги) добре відомі широким колам спеціалістів і є авторитетними. Найскладніші, не до кінця з'ясовані питання історії книгодрукування він завжди викладає коректно, з посиланням на джерела, тактовно висловлюючи власні припущення чи гіпотези. Це яскравий зразок класичного історичного дослідження, власної наукової школи, на здобутках якої мають можливість сьогодні навчатися нові покоління вітчизняних книгознавців. Зокрема, представлено: джерела та історіографія; нарис з історії рукописної книжності; початок українського книговидання; характеристика українських друкарень кінця XVI–XVII ст.; друкарство в Україні в першій половині XVII ст., і не лише кириличним шрифтом, а й латинським – польською та латинською мовою; видавничі осередки і друкарні другої половини XVII–XVIII ст.; тематика книжок, організація книговидання та поліграфії, а також книгорозповсюдження; характеристика українського книговидання XIX–XX ст.; авторська післямова; бібліографія; покажчики. Це не тільки історія книговидання, а, по суті, історія вітчизняної книжкової справи, яку автор подає на тлі чи порівняно з загальноєвропейською або російською книжковою справою.

Серед інших питань, на яких, за нашим переконанням, потрібно наголосити окремо, маємо зазначити підхід автора монографії до розв'язання питань, що є українською книгою, українською друкарнею і українським книговиданням. Доречно згадати, що фактичну

відповідь на це питання було представлено авторами «Каталогу стародруків, виданих на Україні» Я. П. Запаском та Я. Д. Ісаєвичем ще у 80-х роках. Тут зведено дані про всі видання, що вийшли в українських землях за цей період, незалежно від того, якою мовою чи яким шрифтом вони друковані. Це і є українські друкарні, а їхні друки репрезентують український бібліографічний репертуар, незалежно від мови книжок. Всі вони видані для потреб місцевого населення і, отже, є апіорі українськими. Каталог досить повно представляв вітчизняне книговидання. Виключення тоді становили друки єврейською мовою, а також видання заможської друкарні (Замостя). Ці прогалини в реєстрації українського книговидання тепер заповнені Ярославом Дмитровичем у монографії.

Безумовно, каталог та монографія – це різні жанри наукової літератури, і вони не заміняють одна одну, а лише доповнюють. Зведений каталог вітчизняних стародруків, яким Україна по праву пишається, це, так би мовити, безпристрасне джерело з історії вітчизняного друкарства, яким постійно користуються фахівці з історії книги. Проте час іде, потроху з'являється нова інформація, віднаходяться поодинокі друки чи їх варіанти, незареєстровані в бібліографії. Це природно. Навпаки, дивує, що за 20 років, які минули від виходу «Каталогу стародруків, виданих на Україні», виявлено лише одиниці не описаних у ньому стародруків. Так чи інакше, сьогодні, в часи бурхливого розвитку нових засобів масової комунікації, оперативного обміну електронною інформацією, слід готувати нове, доповнене, електронне видання бібліографічного репертуару українських стародруків. І саме Ярослав Дмитрович Ісаєвич пропонує спеціалістам активно взятися до цієї величезної відповідальної роботи. Думається, що це цілком реальне завдання, адже не потрібно починати з нуля чи все переробляти. Репертуар українських стародруків існує, створений у великій мірі наполегливістю та ерудицією всього двох, як це не дивно, осіб, з урахуванням, безумовно, напрацювань цілої плеяди бібліографів-попередників. Фондоутримувачі стародруків повинні сповістити в організаційний комітет з підготовки нового видання репертуару вітчизняних стародруків сигли чи назви своєї установи, а також кількість існуючих у них примірників того чи іншого видання, виявлені відмінності примірника від основного опису. У разі, якщо виявлено українські видання, інформації про які немає в каталозі Запаска-Ісаєвича, укладається і передається організаторам повний опис, бажано з фотографіями титульного аркуша чи інших характерних сторінок, гравюр. Такий комітет, як відомо, в 20-х роках був утворений у Києві при Академії наук України, і до його складу входили спеціалісти з багатьох установ. Сьогодні, думається, такий комітет може бути створений під загальним керівництвом Ярослава Дмитровича Ісаєвича при Інституті українознавства НАНУ, який він очолює.

Погоджуємося з Ярославом Дмитровичем Ісаєвичем, який пише: «За останні роки з'явилися нові дослідження про окремі друкарні, а також про книговидавців, книгарів, граверів. Деякі з них, упроваджуючи в обіг нові факти, засвідчують необізнаність їхніх авторів із новітніми течіями джерелознавства та культурології. Проте є

всі підстави найближчим часом сподіватися на істотне підвищення рівня студій з історії книги» (с. 40). Це буде, переконані, найкращим подарунком ученому не тільки до його теперішнього ювілею, а й на довгі ще роки його плідної творчої діяльності.

Не маємо можливості зупинитися на окремих статтях, написаних ювіляром упродовж п'ятдесятирічної наукової діяльності, адже, за нашими приблизними підрахунками, їх більше 600. А ще ж яка активна робота з редагування, упорядкування колективних наукових праць! Взяти хоча б фундаментальне академічне видання «Історія української культури» в 5 томах, де академік Я. Д. Ісаєвич був головним редактором 2-го тому, автором передмови, післямови і 22 розділів.

Визначальна його роль у науковій діяльності Інституту українознавства ім. І. П. Крип'якевича НАН України, яким він керує з жовтня 1989 р. (а працює в ньому взагалі з 1958 р.). У цьому ж Інституті він очолює відділ історії середніх віків. Безумовно, його наукові інтереси значно ширші тих питань, на яких ми зупинилися. До кола його сьогоднішніх наукових зацікавлень входять також історія Центрально-Східної Європи, історія України, зокрема – історико-політичної думки в Україні, а також історіографія та джерелознавство.

Вражає працездатність академіка Ісаєвича, яка викликає ширшу повагу. У 1993–1998 рр. Ярослав Дмитрович Ісаєвич одночасно працював академіком-секретарем Відділення історії, філософії та права Національної академії наук України. У різні роки він був заступником голови Наукового товариства імені Шевченка, членом міжнародної редколегії «Гарвардської бібліотеки давнього українського письменства», головою Львівської обласної організації Товариства охорони пам'яток історії та культури, брав участь у заснуванні Федерації інститутів Центрально-Східної Європи, а також в установчій конференції Міжнародної асоціації українців (МАУ) в 1989 р. На Другому міжнародному конгресі українців у 1993 р. був обраний президентом МАУ, і надалі постійно бере найактивнішу участь у підготовці наступних конгресів, попри всі організаційні труднощі в їх проведенні. Учасник Міжнародних конгресів історичних наук; за його поданням Україна стала членом Міжнародного комітету істориків. На сьогодні Я. Д. Ісаєвич – голова Українського національного комітету істориків. Неодноразово був головою і членом оргкомітетів багатьох різних міжнародних і національних наукових форумів. Я. Д. Ісаєвич обраний почесним доктором Гродненського університету ім. Янки Купали, закордонним членом Польської академії наук та ін. Це далеко неповний перелік його основних обов'язків.

Тож зичимо вельмишановному ювілярові ще довгих років плідної праці, міцного здоров'я, здійснення всіх наукових і творчих задумів і сподівань. Хочемо завірити, що бібліотечна спільнота України завжди готова допомагати Вам, дорогий Ярославе Дмитровичу, у пошуках та наданні потрібної інформації.

*Галина КОВАЛЬЧУК,
завідувачка відділу НБУВ, д-р іст. наук*